

بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های شرق استان گلستان

راضیه سعادت^{۱*}، علی ستاریان^۲، ابوالفضل دانشور^۳، الهام امینی^۳ و فاطمه نصراللهی^۴

* نویسنده مسئول، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، دانشکده علوم پایه، دانشگاه گنبدکاوس، گنبدکاوس، ایران

پست الکترونیک: razieh.saadaty@gmail.com

۲- دانشیار، گروه زیست‌شناسی، دانشکده علوم پایه، دانشگاه گنبدکاوس، گنبد کاووس، ایران

۳- استادیار، گروه زیست‌شناسی، دانشکده علوم پایه، دانشگاه گنبدکاوس، گنبدکاوس، ایران

۴- دانش‌آموخته دکتری، گروه زیست‌شناسی، دانشکده علوم پایه، دانشگاه قم، قم، ایران

تاریخ پذیرش: اردیبهشت ۱۴۰۱

تاریخ اصلاح نهایی: اردیبهشت ۱۴۰۱

تاریخ دریافت: بهمن ۱۴۰۰

چکیده

گیاهان جزو ذخائر و منابع طبیعی هر کشور محسوب می‌شوند. این بخش یکی از مهمترین منابع تأمین غذایی و دارویی بشر در طول نسل‌ها بوده است. استان گلستان به دلیل موقعیت جغرافیایی مناسب، از نظر پوشش گیاهی بسیار غنی می‌باشد. مردم این منطقه با قومیت‌های مختلف، از گذشته‌های دور ارتباط نزدیکی با محیط اطراف خود، به‌ویژه گیاهان داشته‌اند. از آنجایی که در ایران عطاری‌ها مهمترین مراکز در عرضه گیاهان دارویی هستند، در این تحقیق با مراجعه به عطاری‌های چهار شهرستان شرق استان گلستان، شامل گنبدکاوس، گالیکش، مینودشت و کلالة، اطلاعات مربوط به افراد مشغول در عطاری، مراجعان و علل مراجعه به عطاری‌ها ثبت شد. مشخص شد که ۵۶٪ از عطاری‌ها در شهرستان‌های مذکور، دارای قدمتی بین ۱۰ تا ۳۰ سال هستند. میانگین سن افراد مشغول در عطاری‌ها، ۲۰ تا ۵۰ سال تخمین زده شد که ۸۶٪ آنها مرد و ۴۱٪ این افراد بدون داشتن تحصیلات مرتبط و تنها از طریق تجارب خانوادگی یا گذراندن دوره‌های مرتبط با گیاهان دارویی به این شغل مشغول شده بودند. بیشترین علت مراجعه مردم منطقه به عطاری‌ها نیز مربوط به بیماری‌های کبد و دستگاه گوارشی گزارش شد؛ که این ممکن است به دلیل الگوی زندگی و یا رژیم غذایی نادرست و نامناسب مردم منطقه باشد. با وجود فلور غنی و جغرافیای مناسب استان گلستان، همچنین تمایل مردم منطقه به استفاده از داروهای گیاهی، نتایج تحقیق نشان داد که تنها ۲۱٪ از گیاهان مورد نظر از داخل استان تهیه شده بودند و بقیه از استان‌های مجاور وارد می‌شوند؛ بنابراین به نظر می‌رسد با اطلاع‌رسانی و آموزش مناسب افراد بومی بتوان از این ظرفیت استان برای تأمین گیاهان مورد استفاده و همچنین ایجاد اشتغال استفاده بهینه کرد.

واژه‌های کلیدی: استفاده‌های سنتی، عطاری‌ها، گنبد کاووس، گیاهان دارویی.

مقدمه

استفاده می‌شوند (Saadati et al., 2021). رهبران دینی و کتاب‌های آسمانی به تعدادی از گیاهان دارویی در مداوا و معالجه بعضی از بیماری‌ها اشاره و مصرف آنها را توصیه کرده‌اند. از جمله در قرآن کریم نیز به تعدادی از گیاهان اشاره

گیاهان دارویی به گروهی از گیاهان گفته می‌شود که اندام‌های آنها دارای ترکیب‌هایی با خواص دارویی است و به دلیل اثرهای درمانی برای انسان یا دام، در صنعت داروسازی

آمد، دامداری و مرتع جای خود را به کشاورزی و زراعت داد (Mirdeilami et al., 2012).

حدود ۶۰۰۰ عطاری در ایران وجود دارد که به خرید و فروش گیاهان دارویی می‌پردازند، که به‌عنوان ظرفیت جدید مطرح است و می‌تواند زمینه خوبی برای شناسایی گونه‌های بومی باشد و امکان شناسایی کاربردهای گیاهان را فراهم کند. در ایران گیاهان دارویی یا توسط عطاری‌ها و یا در بسته‌بندی‌های مدرن که از طریق شرکت‌های مختلف تهیه و توزیع می‌شود بدست مردم می‌رسد (Naderi et al., 2010). کشور ما عطاری‌ها به شکل رسمی، رابطه خاص و مشخصی با وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی ندارند، تنها به‌عنوان یک گروه صنفی تحت نظارت وزارت صنعت، معدن و تجارت هستند. البته در حال حاضر برای تأسیس یک عطاری، داشتن شرایط خاصی بجز آنچه در تأسیس هر مغازه یا مرکز تجاری دیگر مورد نیاز است، ضرورتی ندارد (Hosseini et al., 2017).

در سطح کشور مطالعات مشابهی در حوزه فعالیت عطاری‌ها انجام شده است. Naderi و همکاران (۲۰۱۰) به بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان لرستان پرداختند که طی آن نتایج نشان داد که تعداد کل گیاهان دارویی موجود در عطاری‌ها حدود ۳۳۶ گونه و میانگین کل وزن فروش ۱۲۸/۴۸ کیلوگرم در سال است و بیشتر گیاهان دارویی از خارج از استان وارد می‌شود و تنها ۵٪ آنها در استان لرستان تهیه و در اختیار عطاری‌ها قرار می‌گیرد. Pourmirzaei و Rahimi (۲۰۱۰)، وضعیت گیاهان دارویی را در عطاری‌های شهر کرمان بررسی کردند. این کار از طریق مصاحبه حضوری با ۲۵ عطاری معروف شهر کرمان انجام شد. نتایج نشان داد که ۳۳/۳٪ از عطاران دارای تحصیلات زیر دیپلم هستند و هیچ یک از آنها دارای تحصیلات مرتبط با گیاهان دارویی نبودند. ۶۶/۶٪ از عطاران سن بالای ۳۰ سال داشتند، ۳۲/۲٪ علت عطار شدن را شغل پدری اعلام کردند و ۶۷/۸٪ به علاقه شخصی و جنبه‌های اقتصادی اشاره کردند. Ashayeri و همکاران (۲۰۱۳)، مطالعه‌ای با عنوان شایع‌ترین گیاهان دارویی خریداری شده از عطاری‌ها در شهر تهران را

شده که امروزه نقش دارویی بودن آنها بر همگان روشن است (Abedi et al., 2016). سازمان بهداشت جهانی تخمین زده است که حدود ۶۰٪ از جمعیت جهان در کشورهای در حال توسعه به علت کمبود امکانات بهداشتی مدرن، برای درمان بیماری‌ها به گیاهان متکی هستند (Polat, 2019). باید به این نکته توجه داشت که بین گیاهان دارویی و داروهای گیاهی تفاوت وجود دارد. گیاهان دارویی گیاهانی هستند که برخی خواص درمانی آنها به اثبات رسیده است. اما داروهای گیاهی حاصل تبدیل برخی گیاهان به دارو در کارخانه‌های داروسازی طی فرایندهای خاص هستند (Zargari, 1991-1993). از این رو عطاری‌ها تنها حق فروش گیاهان دارویی را دارند و نه داروهای گیاهی. البته بیش از ۹۵٪ از داروهای گیاهی عضو لیست داروهای بدون نیاز به نسخه پزشک هستند و فقط ۵٪ داروهای گیاهی در صورت مصرف نابجا عوارض داشته و برای مصرف آنها نیاز به نسخه پزشک است (Ebrahimipour & Eidzadeh, 2009).

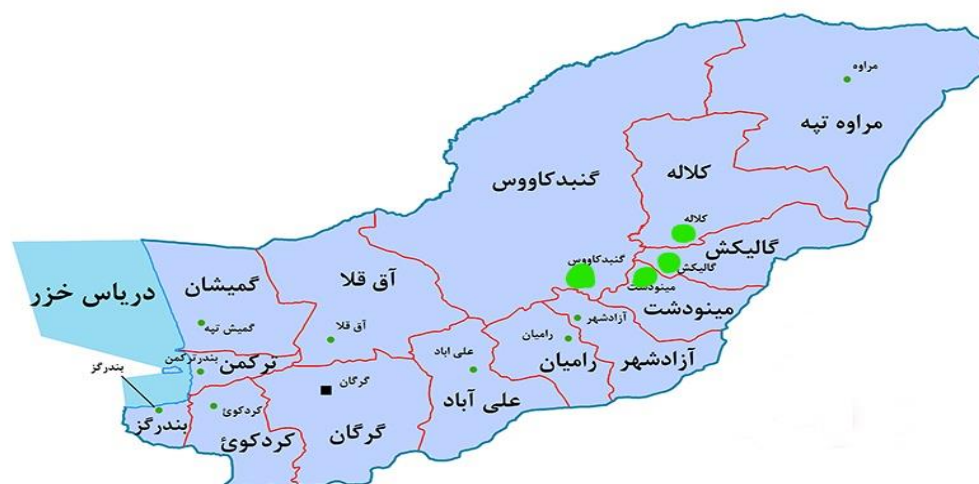
کشور ایران به دلیل طبیعت و اقلیم متنوع، گیاهان فراوانی را در خود جای داده است و این تنوع پوشش گیاهان دارویی در کشور باعث شده، بومیان مناطق مختلف کشور برای درمان بسیاری از بیماری‌ها از آنها استفاده کنند (Zolfaghari & Confectionery, 2001). استان گلستان به دلیل موقعیت ویژه جغرافیایی، تنوع اقلیمی و اداپیکتی از نظر فلور بسیار غنی است، به طوری که دارای بیش از ۱۷۰۴ گونه گیاهی می‌باشد. استان گلستان در زمینه طب سنتی، گذشته پرافتخاری داشته و دانشمندان زیادی از جمله سیداسماعیل جرجانی که از چهره‌های درخشان این دیار بود باعث شده این منطقه همواره مهد علم و تمدن روز باشد (Hossaini et al., 2008). اقوام ساکن در استان گلستان به ترتیب عبارت است از: ترکمن، سیستانی، بلوچ، کرد، قزاق و بقیه جمعیت قوم فارس را تشکیل می‌دهند که این قومیت‌ها به دو گروه عمده مهاجر و بومی تقسیم می‌شوند. دامداری اصلی‌ترین منبع امرار معاش برای بیشتر این اقوام بوده، از این رو برای رفع نیازهای خود ارتباط نزدیکی با طبیعت اطراف خود برقرار کرده بودند. اما با گذشت زمان و تغییراتی که در شرایط اجتماعی و اقتصادی آنها بوجود

سلیقه و رویکرد جوامع به مصرف گیاهان دارویی می‌تواند راهنمای مناسبی برای سیاست‌گذاران صنعت دارویی کشور باشد تا با برنامه‌ریزی علمی مناسب شاهد افزایش فرهنگ استفاده از گیاهان دارویی باشیم؛ از این رو بررسی جزئیات مربوط به عطاری‌ها، همچنین موارد عمده مراجعه افراد به عطاری‌ها و گیاهانی که برای درمان به آنها توصیه می‌شود، لازم به نظر می‌رسد. با توجه به مطالعات انجام شده، مشخص شد که تاکنون بررسی در این زمینه در استان گلستان انجام نشده است. بر این اساس، این تحقیق برای بررسی وضعیت گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های شرق استان برای اطلاع از تنوع گیاهی، مقدار مصرف و مناطق تأمین‌کننده گیاهان دارویی موجود انجام شد.

مواد و روش‌ها

این مطالعه به صورت مقطعی انجام و از روش پیمایشی برای انجام مطالعه استفاده شد. برای شروع این مرحله از تحقیق، ابتدا شهرهای هدف مشخص شدند که شامل گنبدکاوس، مینودشت، گالیکش و کلالة بود (شکل ۱).

انجام دادند؛ در این مطالعه اطلاعات مربوط به مصرف گیاهان دارویی در شهر تهران بدست آمده است. طبق نتایج، میانگین سنی عطاران، ۴۰/۰۸ و تجربه کاری آنها، ۱۶/۷۷ سال برآورد شده است؛ همچنین شایع‌ترین گیاهان مورد استفاده در فصول مختلف نیز ثبت شده است. Heidarifar و همکاران (۲۰۲۰) به بررسی وضعیت مصرف گیاهان دارویی و عوامل همراه آن در شهر قم پرداختند که طی آن ۳۵/۴۸٪ نمونه‌های مورد پژوهش برای درمان و ۱۱/۵۵٪ برای پیشگیری از گیاهان دارویی استفاده کرده بودند. بیشترین موارد مصرف به ترتیب شامل دل درد، سرماخوردگی و گلو درد و بیشترین گیاهان مورد استفاده به ترتیب نعناع، خاکشیر و دارچین بود. Hosseini و همکاران (۲۰۱۷)، طی تحقیقی عرضه و مصرف گیاهان دارویی در عطاری‌های شهر شیراز را بررسی کردند، نتایج آنان نشان داد که میانگین سنی افراد مشغول در عطاری‌ها حدود ۳۹ سال بوده و تنها حدود ۷٪ از این افراد تحصیلات مرتبط با گیاهان دارویی دارند؛ همچنین اینکه بیشتر افرادی که به عطاری‌ها مراجعه می‌کنند از طبقه ضعیف جامعه هستند. امروزه، با توجه به گرایش مردم به طب سنتی، شناخت

شکل ۱- موقعیت مناطق مورد مطالعه در نقشه استان گلستان

Figure 1. Location of studied regions on Golestan province map

Target cities are marked with a circle.

مصاحبه حضوری با افراد مشغول در عطاری انجام شد. برای جمع‌آوری اطلاعات، از روش تبیین پرسش‌نامه استفاده شد؛ برای این کار، قبل از شروع مصاحبه، لیستی از سئوالات مورد نظر تهیه شد و در اختیار افراد قرار گرفت و در نهایت پاسخ‌های آنها جمع‌آوری و ثبت گردید.

سپس درخواستی مبنی بر صدور معرفی‌نامه به اداره اصناف شهرستان‌ها، به معاون آموزشی دانشکده علوم دانشگاه گنبدکاووس ارائه شد. بعد از صدور معرفی‌نامه از سوی دانشگاه، به اتاق اصناف شهرستان‌ها مراجعه و مجوز و معرفی‌نامه و همچنین لیست عطاری‌های دارای مجوز، برای مراجعه به آنها دریافت شد؛ سپس به عطاری‌ها مراجعه و

پرسش‌نامه مربوط به مراجعه به عطاری‌ها

- نام عطاری:..... نام فرد دارای مجوز کسب:..... سن فرد یا افراد مشغول در عطاری:..... میزان تحصیلات:..... رشته تحصیلی:.....
- ۱- چند نفر در عطاری مشغول به کار هستند؟
 - ۲- علت روی آوردن افراد به شغل عطاری چیست؟
 - ۳- آیا این شغل اصلی فروشنده است یا خیر؟
 - ۴- آیا میزان درآمد برای گذران زندگی کافی است؟
 - ۵- اطلاعات مربوط به گیاهان را از چه طریقی کسب کرده‌اند؟
 - ۶- چند سال سابقه کار عطاری را دارند؟
 - ۷- آیا در دوره‌ها و کلاس‌هایی که صنف برگزار می‌کند شرکت می‌کنند؟
 - ۸- گیاهان دارویی و فرآورده‌های آنها بیشتر از کجا تهیه می‌شود؟
 - ۹- آیا از گیاهان جمع‌آوری شده توسط افراد بومی و محلی خرید دارند؟
 - ۱۰- جنسیت رده سنی بیشتر مشتریان چیست و از چه قشری (ضعیف، متوسط، مرفه) هستند؟
 - ۱۱- چه گیاهانی در فصول سرد و چه گیاهانی در فصول گرم سال بیشتر مصرف دارند؟
 - ۱۲- بیشترین تمایل افراد به استفاده از گیاهان دارویی است یا فرآورده‌های آنها؟
 - ۱۳- بیشترین علل (بیماری) مراجعه مردم به عطاری‌ها چیست؟

گنبدکاووس، همچنین کمبود وقت، امکان مراجعه به تمام عطاری‌های این شهرستان وجود نداشت و به‌طور تصادفی به ۵۰٪ آنها مراجعه شد.

در این بررسی به تمام عطاری‌های دارای مجوز در شهرستان‌های کلان، گالیکش و مینودشت مراجعه شد (شکل ۲)، ولی به علت بالا بودن تعداد عطاری‌ها در شهرستان

شکل ۲- a) مراجعه حضوری به اتاق اصناف شهرستان‌ها و عطاری‌ها و b) گیاهان عرضه شده در عطاری‌ها

Figure 2. a) In-person visiting guild chambers of cities and perfumeries and b) Plants supplied in perfumeries

نتایج

تحصیلات مرتبط با گیاهان دارویی، برای گرفتن مشاوره و استفاده از این گیاهان اعتماد بیشتری دارند. ۵۶٪ از عطاری‌ها در شهرستان‌های مذکور، دارای سابقه بین ۱۰ تا ۳۰ سال هستند. ۴۴٪ از آنها کمتر از ۱۰ سال سابقه کاری دارند و در عطاری‌ها با توجه به بزرگی و کوچکی و همچنین تعداد مراجعان، یک تا سه نفر مشغول به کار بودند و تعداد کمی از آنها کار در عطاری را به‌عنوان شغل اصلی خود معرفی کردند. ۲۳٪ از عطاران بیشترین مراجعان خود را زن، ۱۷٪ مرد و ۵۹٪ اعلام کردند که به نسبت مساوی از هر دو جنس مراجعه‌کننده دارند (شکل ۳). رده سنی مراجعان بیشتر افراد میانسال را شامل می‌شود و بیشترین مراجعان به عطاری‌ها را قشر ضعیف و متوسط جامعه تشکیل می‌دهند؛ با توجه به اینکه شغل بیشتر مردم منطقه کارگری، دامداری و کشاورزی است، استفاده از داروهای گیاهی با قیمت پایین‌تر نسبت به داروهای شیمیایی برای این اقشار، مقرون به صرفه‌تر به نظر می‌رسد.

در مجموع از بین ۶۷ عطاری دارای مجوز در چهار شهرستان مورد بررسی، به ۷۸٪ آنها مراجعه حضوری شد. طبق بررسی انجام شده در سطح این عطاری‌ها (جدول ۱)، مشخص شد که افراد مشغول در عطاری‌ها، بین ۲۰ تا ۵۰ سال سن دارند، ۸۵٪ از این افراد دارای تحصیلات دیپلم و بالاتر هستند و ۱۵٪ آنها تحصیلات زیر دیپلم دارند. ۲۱٪ از این افراد دارای تحصیلات مرتبط هستند و ۴۱٪ آنها بدون داشتن تحصیلات مرتبط و با کسب تجربه از طریق استاد و شاگردی، یا گذراندن دوره‌های مرتبط با گیاهان دارویی و از روی علاقه به این شغل روی آورده‌اند. یادآوری می‌شود که تعدادی از عطاران این شغل را به‌عنوان شغل اجدادی خود معرفی کردند و اطلاعات خود را از طریق نسل قبل و مطالعات شخصی بدست آورده‌اند، به‌نحوی که با بررسی‌های انجام شده مشخص شد، مردم به عطاری‌هایی که دارای سابقه بیشتری هستند، نسبت به سایر عطاری‌ها با وجود نداشتن

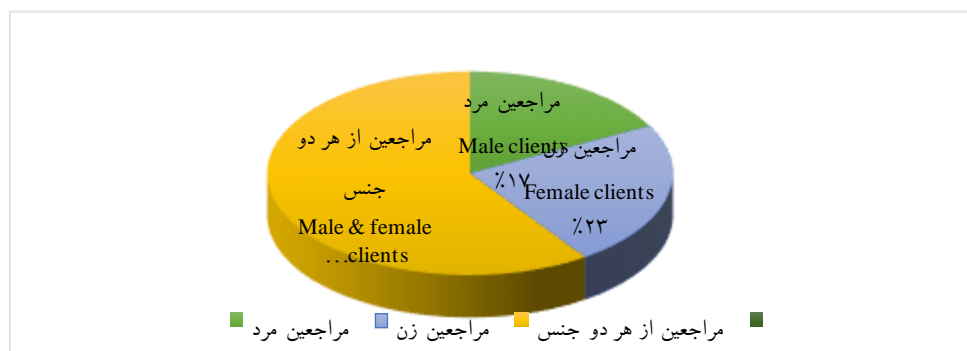
جدول ۱- برخی صفات مورد بررسی برای افراد مشغول به کار در عطاری‌های مورد مطالعه

Table 1- Some traits checked for people working in perfumeries under study

Information about perfumers	Frequency	Percentage
Total number of perfumers referred	52	78%
Seller gender (male)	45	86%
Seller gender (female)	7	13%
Salesman education (related)	11	21%
Salesman education (unrelated)	41	79%
Education level (diploma and higher)	44	65%
Education level (below diploma)	8	15%
Perfumers experience (more than 10 years)	29	56%
Perfumers experience (less than 10 years)	23	44%
Amount of plant purchase from indigenous people	21	40%
Not buying the plants from the natives	31	60%
Plants supply from other provinces	41	79%
Plants supply from within the province	11	21%

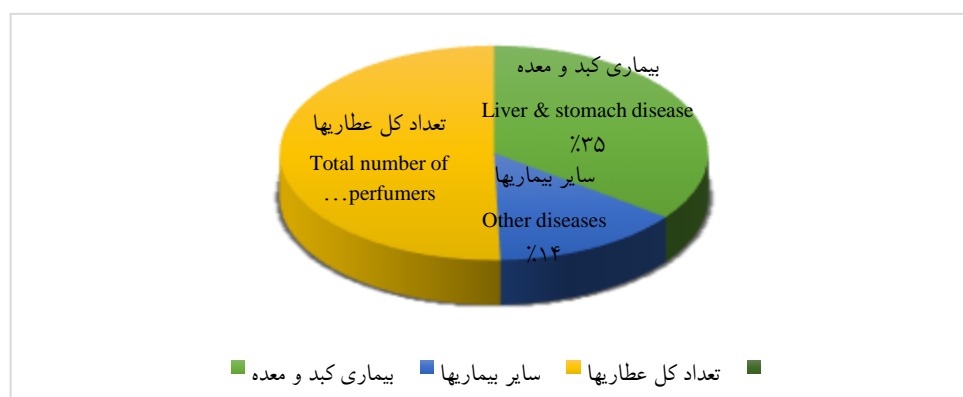
اسپند (*Peganum harmala* L.)، کاسنی (*Cichorium intybus* L.)، گل محمدی (*Ziziphora hispanica* L) و کاکوتی (*Rosa damascea*) تشکیل می‌دهد؛ ولی ۶۰٪ از آنها هیچ خریدی از مردم بومی و محصولات بومی نداشتند (شکل ۵). همچنین نتایج نشان داد که بیشترین علل مراجعه به عطاری‌ها بیماری‌های کبدی و گوارشی، ازجمله معده است (شکل ۴).

طبق بررسی‌های انجام شده مشخص شد که عطاری‌ها بیشتر محصولات شرکتی خود را از سایر استان‌های کشور ازجمله اصفهان، شیراز، تبریز و تهران تهیه می‌کنند. ۷۹٪ گیاهان دارویی از استان‌هایی مانند تهران، خراسان (مشهد) و زاهدان و مقدار کمی از آنها از شهرستان گرگان تهیه می‌شود. ۴۰٪ از عطاران بیان کردند که بین ۱۰-۵٪ از گیاهان دارویی را از مردم بومی منطقه تهیه می‌کنند، درصد بالای این گیاهان بومی را گل گاوزبان (*Echium amoenum*)

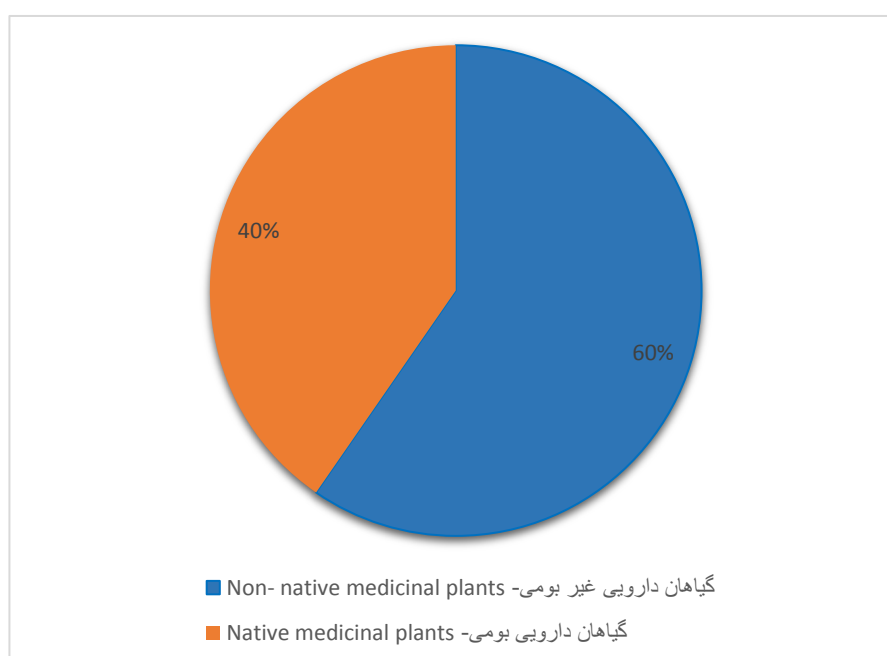
شکل ۳- جنسیت مراجعان به عطاری‌ها

Figure 3. Client's gender of perfumeries

شکل ۴- دلایل مراجعه مردم به عطاریها

Figure 4. Reasons for people to refer to perfumeries

شکل ۵- تأمین گیاهان دارویی توسط عطاریها

Figure 5. Medicinal plants supply by perfumers

خاکشیر، کاسنی و اسفرزه، در پاییز گیاهان دارچین، بابونه، پونه، میخک و آویشن و در زمستان آویشن، میخک، زنجفیل، بابونه و دارچین می‌باشد. لیست مهمترین گیاهان دارویی در فصول مختلف سال در جدول ۲ نشان داده شده است.

در مورد پرمصرفترین گیاهان دارویی خریداری شده در هر فصل نتایج نشان داد که موارد خریداری شده در استان گلستان برای هر فصل تابع مزاج فصل است. بهطوری که در فصل بهار به ترتیب گیاهان اسفرزه، گل گاوزبان، شاه‌تره، تخم شربتی و بابونه، در فصل تابستان تخم شربتی،

جدول ۲- مشخصات گیاهان دارویی پرمصرف عرضه شده در عطاری‌های مورد بررسی در فصول مختلف سال

Table 2- Characteristics of high-consumption medicinal plants offered in studied perfumeries in different seasons of the year

Row	Spring to summer	Autumn to winter
1	Esfarzeh (<i>Plantago ovata</i>)- Tokhme sharbati (<i>Ocimum basilicum</i>)	Darchin (<i>Cinnamomum zeylanicum</i>)- Avishan (<i>Thymus vulgaris</i>)
2	Golgavzaban (<i>Barago officinalis</i>)- Khakeshir (<i>Descurainia sophia</i>)	Babuneh (<i>Matricaria chamomilla</i>)
3	Shahtareh (<i>Fumaria parviflora</i>)- Kasni (<i>Cichorium intibus</i>)- Babuneh (<i>Matricaria chamomilla</i>)	Puneh (<i>Mentha pulegium</i>)- Zanjefil (<i>Zingiber officinale</i>)

بحث

طبق یافته‌ها، در فصول مختلف سال گیاهان متفاوتی برای تعدیل مزاج افراد مورد استفاده قرار می‌گیرد، در فصول سرد سال، بیشترین فروش مربوط به گیاهانی با طبع گرم و در فصول گرم سال، بیشترین تقاضا مربوط به گیاهان دارای طبعی سرد می‌باشد که این نتایج با یافته‌های Ashayeri و همکاران (۲۰۱۳) و نیز Hosseini و همکاران (۲۰۱۷) مطابقت دارد.

۷۱٪ دلیل مراجعه مردم به عطاری‌ها، مشکلات گوارشی، شامل مشکل معده، کبد چرب و در درجه بعدی، درد مفاصل ثبت شده است. البته در فصولی از سال مشکلات تنفسی، حساسیت‌های فصلی و سرماخوردگی، در درجات بعدی علل مراجعه به عطاری‌ها مطرح شدند. از این رو بیشترین علل مراجعه به عطاری‌ها، بیماری‌های کبدی و گوارشی از جمله معده است. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که مردم منطقه از این بیماری‌ها بیشتر رنج می‌برند، به نحوی که این ممکن است به دلیل الگوی زندگی و یا رژیم غذایی نادرست و نامناسب مردم منطقه باشد. از این رو، به نظر می‌رسد که متخصصان طب سنتی و مدرن با توجه و بررسی این شواهد، از شیوع انواع بیماری‌های خطرناک و لاعلاج، از جمله انواع سرطان سیستم گوارش که روز به روز در منطقه در حال افزایش است، با ارائه راهکارهایی از جمله رژیم غذایی مناسب پیشگیری کنند. در درجه بعدی علل مراجعه به عطاری‌ها، درد مفاصل بود که این مورد نیز ممکن است به دلیل رطوبتی بودن منطقه و یا بدلیل نوع شغل مردم منطقه

که بیشتر از طریق کارگری، کشاورزی و دامپروری امرار معاش می‌کنند باشد، زیرا بسیاری از افراد در چنین مشاغلی، نکات ایمنی و لازم را برای سلامتی ستون فقرات رعایت نمی‌کنند. بنابراین به نظر می‌رسد که با آموزش‌ها و ارائه پوشش بیمه‌ای مناسب برای این قشر از جامعه، بتوان از بروز چنین مشکلاتی که باعث ناکارآمدی افراد جامعه از نظر جسمی و البته روحی برای اجتماع می‌شوند، پیشگیری کرد. این نتایج، با داده‌های تحقیقی که محققان در شهرستان گرگان استان گلستان انجام داده‌اند، مطابقت دارد (Bagheri & Frozeh, 2019). مطالعه‌ای که در سال ۱۳۸۰ از طریق پرسش از فروشندگان عطاری‌های استان سمنان انجام شد بیشترین علل مراجعه به عطاری‌های این استان سرماخوردگی، ناراحتی کلیه، آرتروز، بالا بودن قندخون، ناراحتی معده و بالا بودن چربی خون گزارش شده است (Mojab et al., 2003).

طبق یافته‌های این مطالعه بیشترین مراجعان به عطاری‌ها را زنان نسبت به مردان (۲۳٪ در مقابل ۱۷٪) تشکیل می‌دهند که این نتیجه‌گیری با یافته‌های Ameri و همکاران (۲۰۱۳) که استفاده از گیاهان دارویی بین مردان و زنان ایرانی را به ترتیب ۷۰٪ در برابر ۷۳/۵٪ نشان دادند تطابق دارد. این موضوع نشان‌دهنده تفاوت رفتار جنسیتی و جامعه‌شناختی میان جامعه مردان و زنان ایرانی در استفاده از گیاهان دارویی است، به نحوی که دلایل مختلفی را در این رابطه می‌توان بیان کرد. Morgan و همکاران (۱۹۸۲) بیان کرده‌اند که در مورد میزان بیماری تفاوت‌های فاحشی در

در سطح استان لرستان، مناطق تأمین‌کننده گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان عمدتاً خارج از استان می‌باشد. نتایج Hosseini و همکاران (۲۰۱۷) در بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی در عطاری‌های شهر شیراز نشان داد که بیشتر گیاهان موجود در عطاری‌ها از خود استان تهیه می‌شود؛ علت این موضوع می‌تواند سیاست‌های درست مسئولان این استان برای شناسایی و کشت گیاهان دارویی و یا حفاظت از عرصه‌های طبیعی رشد گیاهان باشد (Hosseini et al., 2017).

همه افراد مشغول در عطاری‌ها معتقد بودند که مردم به استفاده از گیاهان دارویی و فرآورده‌های آنها، نسبت به گذشته تمایل بیشتری پیدا کرده‌اند، ولی براساس بازدیدهای میدانی و مصاحبه با عطاران به دلایلی مانند بیمه تکمیلی، همچنین طولانی بودن فرایند درمان به‌وسیله گیاهان و با توجه به مدرن شدن زندگی مردم و افزایش مشغله و کمبود وقت در بین اقشار مختلف جامعه، بیشتر افراد ابتدا به طب مدرن مراجعه می‌کنند و در صورت نگرقتن جواب از داروهای شیمیایی، به طب سنتی و عطاری‌ها روی می‌آورند. همچنین عطاران بیان کردند که افزایش قیمت گیاهان دارویی طی یک سال اخیر و کاهش قدرت خرید مردم نیز یکی از دلایل کاهش تقاضا بوده است. در تحقیقی، کمبود طبیب و پزشک متخصص در زمینه داروهای گیاهی، عدم حمایت‌های بیمه‌ای از داروهای گیاهی و عدم دسترسی آسان به داروهای گیاهی برخلاف داروهای شیمیایی از جمله عواملی هستند که در کاهش انگیزه مردم به استفاده از داروهای گیاهی نقش دارند (Rashidi et al., 2012).

مطالعه در مورد تحصیلات افراد مشغول در عطاری‌ها نشان داد که تنها ۲۱٪ آنها دارای تحصیلات مرتبط با گیاهان دارویی و داروهای گیاهی بودند و ۷۹٪ این افراد تحصیلات غیرمرتبط داشته و بیشتر از روی تجربه شخصی و خانوادگی و یا با گذراندن دوره‌های مرتبط، از سمت سازمان‌های مختلف از جمله جهاد دانشگاهی اقدام به گرفتن مجوز برای عطاری کرده‌اند؛ همچنین عده‌ای نیز در کلاس‌های آموزشی که بعد از گرفتن مجوز از سوی اداره اصناف شهرستان‌ها

مورد دو گروه جنسیتی زنان و مردان وجود دارد. به‌نظر می‌رسد برخلاف میزان مرگ و میر، زنان بیماری‌های مختلف فراوان‌تری را در مقایسه با مردان تجربه می‌کنند. Cockerham (۱۹۹۲) معتقد است با در نظر گرفتن متغیرهایی مانند مرگ و میر، میزان بیماری و امید به زندگی، تفاوت‌های مشخصی در جامعه زنان و مردان مشاهده می‌شود، به‌طوری که تفاوت‌های گروه‌های جنسیتی در ارتباط با مرگ و میر معنی‌دار هستند. بیشتر تفاوت‌ها به این موضوع ارتباط دارد که امید به زندگی زنان بالاتر از مردان است و این موضوع در سراسر جهان مصداق دارد. استفاده بیشتر زنان از گیاهان دارویی در ایران نیز افزون بر میزان بیشتر بیماری، به این دلیل است که آنها به بیماری خود توجه بیشتری داشته و در رابطه با گزارش بیماری‌ها حساسیت بیشتری نسبت به مردان نشان می‌دهند. طبیعتاً کسانی که حساسیت بیشتری نسبت به گزارش بیماری خود دارند، برای درمان آن نیز بیشتر از داروها استفاده می‌کنند. امید به زندگی بالاتر در زنان نیز به‌طور حتم به همین دلیل است که زنان بیشتر به درمان روی می‌آورند و استفاده از گیاهان دارویی نیز جزئی از فرایندهای درمان آنان است.

با وجود فلور غنی و جغرافیای مناسب استان گلستان، همچنین تمایل مردم منطقه به استفاده از داروهای گیاهی، نتایج این تحقیق نشان داد که تنها ۲۱٪ از گیاهان مورد نظر از داخل استان تهیه شده و بقیه از استان‌های مجاور وارد می‌شوند. به‌طوری که عطاران منطقه دلایل آن را عدم تمایل به خرید گیاهان از افراد بومی، نداشتن اطمینان از نحوه خشک شدن گیاهان، همچنین رطوبت بالای منطقه را که مانع از نگهداری طولانی‌مدت گیاهان می‌شود، بیان کردند. بنابراین به‌نظر می‌رسد با شناسایی مناطق مناسب برای رشد و پرورش گیاهان دارویی، همچنین اطلاع‌رسانی و آموزش افراد بومی در این مناطق، بتوان از این ظرفیت استان برای تأمین گیاهان مورد نظر و به طبع آن ایجاد اشتغال استفاده بهینه کرد. Naderi و همکاران (۲۰۱۰) در بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی موجود در عطاری‌های استان لرستان بیان کردند که با وجود تقاضای بالای مصرف گیاهان دارویی

پذیرش و دریافت برنامه‌ریزی‌های آموزشی باشد. میانگین سنی در بررسی عرضه و مصرف گیاهان دارویی در عطاری‌های شهر شیراز ۳۹ سال گزارش شده است. مشخص شدن میانگین سنی کمک شایانی در مورد پذیرش سیاست‌گذاری‌های کلان کشور خواهد کرد، زیرا رعایت نکات روان‌شناسی و جامعه‌شناسی سن مذکور قابلیت پذیرش این سیاست‌گذاری‌ها و آموزش‌ها را افزایش می‌دهد (Hossaini et al., 2008).

میانگین سابقه کار افراد ۲۰ سال است (جدول ۱). در نزدیک‌ترین تحقیق نیز Bagheri و Frozeh (۲۰۱۹) میانگین سابقه کار ۴۳ عطاری در گرگان را ۷/۶ سال و حداقل سابقه کار عطاران را ۲ سال و حداکثر را ۳۶ سال گزارش کرده‌اند. همچنین بیان کرده‌اند افرادی که عطاری شغل اصلی آنها است، تلاش و دقت بیشتری در ارائه سفارش به مشتری داشته و قابل اعتمادتر هستند. Nasiri و همکاران (۲۰۱۳) سابقه کار و تجربه عطاران در مازندران را ۱۰ سال بیان کردند. Moradi و Islahi (۲۰۱۴) میانگین سابقه کار در عطاری‌های استان خراسان رضوی را ۹/۳ سال گزارش کردند. نتایج این تحقیق بیشتر بودن سابقه کار در عطاری‌های شرق استان گلستان را بیان می‌کند. بنابراین به نظر می‌رسد سابقه طولانی‌تر کار نشان می‌دهد که افراد مشغول به کار در عطاری، این شغل را به‌عنوان شغل اصلی انتخاب کرده‌اند و از شرایط کاری خود رضایت دارند. امروزه، با توجه به گرایش مردم به طب سنتی، شناخت سلیقه و رویکرد جوامع به مصرف گیاهان دارویی، می‌تواند راهنمای مناسبی برای سیاست‌گذاران صنعت دارویی کشور باشد تا با برنامه‌ریزی علمی مناسب شاهد افزایش فرهنگ استفاده از گیاهان دارویی بود؛ از این رو بررسی جزئیات مربوط به عطاری‌ها، همچنین موارد عمده مراجعه افراد به عطاری‌ها و گیاهانی که برای درمان به آنها توصیه می‌شود، لازم به نظر می‌رسد. در پایان، با عنایت به اینکه عطاری‌ها نقش مهمی در عرضه گیاهان و فرآورده‌های آنها دارند، بررسی‌هایی در سطح عطاری‌های چهار شهرستان شرقی استان که به نظر می‌رسد نقش مؤثرتری در عرضه گیاهان

برگزار می‌شود، شرکت می‌کرده‌اند. همچنین طی این بررسی مشخص شد که مدرک تحصیلی ۶۵٪ از عطاران دیپلم و بالاتر و ۱۵٪ دارای مدرک زیردیپلم بوده‌اند؛ اتفاقاً بیشترین سابقه کاری در مورد عطاری‌ها مربوط به دسته‌ای بود که دارای تحصیلات غیرمرتبط و پایین‌تر بوده و اطلاعات خود را از روی تجربه و به‌صورت نسل به نسل دریافت کرده بودند و به‌نظر می‌رسید مردم بومی نیز اطمینان بیشتری به این عطاری‌ها و تجویز آنها داشتند. در بررسی که بر روی استفاده از گیاهان دارویی در ایران انجام شد، مشخص گردید که ۶۹/۱٪ از گیاهان دارویی مصرفی در جامعه توسط اقوام و آشنایان و از طریق سنت‌های گذشته که در بین افراد منتقل شده، معرفی و مورد استفاده قرار گرفته‌اند؛ همچنین بیان کردند که ۶۶/۸٪ از گیاهان دارویی در ایران، از عطاری‌ها تأمین می‌شود که این داده‌ها می‌تواند تصدیق نتایج این بررسی باشد (Ameri et al., 2013). Nasiri و همکاران (۲۰۱۳)، در تحقیقی با عنوان بررسی درمان زخم سوختگی بر مبنای طب سنتی مردمی و شفاهی از طریق عطاری‌های استان مازندران، میزان تحصیلات ۲۵٪ از افراد مشغول در عطاری‌ها را دیپلم و زیردیپلم و ۷۵٪ را مدرک بالای دیپلم بیان کردند، که در این بین ۲۶/۵٪ از افراد دارای مدرک تحصیلی مرتبط و ۷۳/۵٪ اطلاعات خود را به صورت نسل به نسل و تجربه و مطالعات شخصی بدست آورده‌اند. مطالعات عطاری‌های شهرستان گرگان نیز نشان داد که ۳۳٪ افراد دارای مدرک تحصیلی دیپلم و زیردیپلم و ۶۷٪ دارای مدرک بالاتر از دیپلم بوده‌اند (Bagheri & Frozeh, 2019).

میانگین سنی عطاران در این تحقیق ۳۵ سال محاسبه شد. Bagheri و Frozeh (۲۰۱۹) میانگین سنی عطاران در شهرستان گرگان را ۳۵/۹ محاسبه کردند. Nasiri و همکاران (۲۰۱۳) طی تحقیقی در عطاری‌های مازندران، میانگین سنی عطاران را ۳۷/۴ گزارش کردند. Ashayeri و همکاران (۲۰۱۳) میانگین سنی افراد مشغول در عطاری‌های شهر تهران را ۴۰ سال معرفی نمودند و بیان کردند این میانگین سنی می‌تواند نشانگر آمادگی بیشتر این گروه برای

سپاسگزاری

نویسندگان مقاله از مسئولان محترم دانشکده علوم دانشگاه گنبدکاووس برای انجام هماهنگی‌ها برای مراجعات حضوری، همچنین از ادارات اصناف شهرستان‌ها و عطاران زحمتکش شهرستان‌های مورد مطالعه، برای همکاری‌هایی که برای کسب اطلاعات لازم داشته‌اند، کمال تشکر و قدردانی را دارند.

References

- Abedi, M., Panahi, J., Sattarian, A. and Habibi, M., 2016. Ethenobotanical study of medicinal plants of Gheregh Ghoinik in Jargalan of North Khorasan province. The First National Conference of Aromatic and Medicinal Herbs, Gonbad Kavous University, 20 April: 5p.
- Ameri, F., Vahabi, M.R., Khatoun Abadi, A. and Andalibi, L., 2013. On the relevance of medicinal plants consumers in Iran: investigating statistics for consumers, states of consumption, informative and source area. *Teb va Tazkiye*, 22(3): 37-42.
- Ashayeri, N., Abbasian, A., Jahanbakhsh, S., Sheibani, S., Sodagari, F. and Minaie, M., 2013. The more prevalent medicinal herbs which have been purchased from herbal medicine stores in Tehran, 2008. *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*, 3(4): 477-482.
- Bagheri, Z. and Frozeh, M.R., 2019. Investigation of the status of medicinal plants sellers and introduction of widely used medicinal plants in herbal medicine stores in Gorgan. *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*, 10(3): 291-304.
- Cockerham, W., 1992. *Medical Sociology*. Prentice-Hall, 336p.
- Ebrahimipour, F. and Eidzadeh, Kh., 2009. *Medicinal Plants*. Payame Noor University Press, 171p.
- Heidarifar, R., Mehran, N., Momenian, S., Mousavi, S.M., Kouhbor, M. and Hajiali Gol, A., 2020. A Study of the Status of Use of Drug Plants and Its Related Factors in Qom City, Iran. *Qom University of Medical Sciences Journal*, 7(4): 95-100.
- Hossaini, S.A., Abrasji, Gh. and Hossaini, S.A., 2008. Medicinal plants of Golestan province. *Iranian Journal of Medicinal and Aromatic Plants*, 24: 472-498.
- Hosseini, Z., Feizi, H. and Moradi, R., 2017. Assessing supply and demand of medicinal plants in Shiraz apothecaries. *Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine*, 8: 123-132.
- Mirdeilami, S.Z., Heshmati, G.H. and Barani, H., 2012. *Flora, Biological formation and geographical*

دارویی در منطقه دارند انجام شد و اطلاعات اولیه‌ای در مورد مراجعان و عطاران، همچنین کالاهایی که در این عطاری‌ها عرضه می‌شود، جمع‌آوری شد. مهمترین نتیجه‌ای که از این بررسی بدست آمد این بود که مهمترین علت مراجعه مردم به عطاری‌ها، بیماری‌های کبدی و گوارشی می‌باشد. همچنین مشخص شد که بیشتر عطاران، اطلاعات مربوط به گیاهان دارویی را به صورت اجدادی و با تجربه شخصی بدست آورده‌اند و تعداد معدودی از آنها دارای تحصیلات مرتبط با این موضوع بوده‌اند.

طی انجام این بررسی، مشخص شد که در شهرستان گنبدکاووس که یکی از شهرستان‌های بزرگ و پرجمعیت استان گلستان محسوب می‌شود، نسبت به سه شهرستان مورد بررسی دیگر، مردم تمایل کمتری به استفاده از گیاهان دارویی دارند. برخی از عطاران معتقد بودند که بیشتر ساکنان شهرستان گنبدکاووس کارمند و دارای بیمه تکمیلی هستند، بنابراین تمایل بیشتری را به استفاده از تسهیلات بیمه‌ای دارند، ولی شغل بیشتر مردم در سه شهرستان کلانه، گالیکش و مینودشت کشاورزی و دامپروری است، همچنین چون گونه‌های گیاهی دارویی زیادی در این مناطق رویش دارند، رغبت بیشتری به تهیه و استفاده از گیاهان دارویی، از طریق برداشت از مناطق رویش گیاهان و یا از طریق مراجعه به عطاری‌ها و استفاده از گیاهان دارویی دارند. تعداد زیادی از عطاران دلیل عدم خرید محصولات از افراد بومی را عدم اطمینان از بهداشتی بودن و یا نحوه خشک کردن گیاهان بیان کردند، همچنین معتقد بودند که چون این منطقه دارای رطوبت بالایی است، گیاهان نیز آبدار و مرطوب هستند، بنابراین برای نگهداری در عطاری‌ها برای طولانی‌مدت مناسب نیستند. اما در مقابل، عطاران که از افراد بومی خرید داشتند، همین دلایل، یعنی آبدار بودن و مناسب بودن شرایط آب و هوایی رشد گیاهان را برای استفاده مردم منطقه از این گیاهان مناسب‌تر می‌دانستند و تمایل داشتند گیاهان دارویی را که در منطقه رویش دارند از مردم بومی تهیه و خریداری کنند.

- herbalists or herbal medicine vendors in the Mazandaran province. *Journal of Medicinal Plants*, 12(48): 136-149.
- Polat, R., 2019. Ethnobotanical study on medicinal plants in Bingöl (City center) (Turkey). *Journal of Herbal Medicine*, 16: 100211.
 - Rahimi, M. and Pourmirzaei, A., 2010. Investigation of the status of medicinal plants in perfumeries in Kerman. *National Conference on Medicinal Plants*, Sari, 2-4 March.
 - Rashidi, Sh., Farajee, H., Jahanbin, D. and Mirfardi, A., 2012. Evaluation of knowledge, belief and operation of Yasouj people towards pharmaceutical plants. *Journal of Medicinal Plants*, 11(41): 177-184.
 - Saadati, R., Sattarian, A., Daneshvar, A., Amini, E. and Nasrallahi, F., 2021. DNA barcoding of some medicinal plants in the east of Golestan province. *Iranian Medicinal and Aromatic Plants Research*, 37: 849-838.
 - Zargari, A., 1991-1993. *Medicinal Plants* (Volume 1-5). University of Tehran Press, 4720p.
 - Zolfaghari, B. and Confectionery, H., 2001. Strategies and programs of medicinal plants. *Journal of Plant Sciences*. 4 :1-5.
 - distribution of medicinal plants in dry and semiarid areas of the northeast of Golestan province. *Journal of Plant Environmental Physiology*, 7(2):27-36.
 - Mojab, F., Mossadegh, M. and Moghimi, A., 2003. Investigating the reason for patients to refer to perfumers and herbal products delivered to them in perfumeries in Semnan province for one year. *Pajouhandeh*, 8(4): 9-15.
 - Moradi, M. and Islahi, H., 2014. Supply and consumption of medicinal plants in perfumeries of Khorasan Razavi province: a case study of Torbat-e Heydarieh, Kashmar and Bardaskan counties. *The Second National Conference on the Use of Medicinal Plants in Lifestyle and Traditional Medicine*, Torbat Heydariyeh University, 26 November.
 - Morgan, M., Calnan, M., Manning, N. and Manning, N.P., 1982. *Sociological Approaches to Health & Medicine*, London, 297p.
 - Naderi, F., Nazhad Sabzi, P. and Rasulian, B., 2010. Survey on supply and demand of medicinal plants in Lorestan province groceries. *Yafte*, 11(5): 57-63.
 - Nasiri, E., Hosseinimehr, S.J., Azadbakht, M. and Madani, S.A., 2013. Survey of the burn wound healing by iranian traditional medicine from the

Study on supply and consumption of medicinal plants in perfumeries of Eastern Golestan province

R. Saadati^{1*}, A. Sattarian², A. Daneshvar², E. Amini² and F. Nasrollahi³

1*- Corresponding author, M.Sc. graduated, Department of Biology, Faculty of Sciences, Gonbad Kavous University, Gonbad Kavous, Iran, E-mail: razieh.saadaty@gmail.com

2- Department of Biology, Faculty of Sciences, Gonbad Kavous University, Gonbad Kavous, Iran

3- Ph.D. graduated, Department of Biology, Faculty of Sciences, University of Qom, Qom, Iran

Received: January 2022

Revised: May 2022

Accepted: May 2022

Abstract

Plants are part of the natural resources of any country. This section has been one of the most important sources of human food and medicine for generations. Golestan province is very rich in vegetation due to its suitable geographical location. The people of this region with different ethnicities have had a close relationship with their surroundings, especially plants, from the distant past. Since in Iran, perfumeries are the most important centers in the supply of medicinal plants, in this study, by referring to perfumeries in four cities of eastern Golestan province, including Gonbad Kavous, Galikesh, Minoodasht, and Kalaleh, information about people working in perfumeries, clients, and reasons for referring to perfumeries were recorded. It was found that 56% of perfumeries in these cities are between 10 and 30 years old. The average age of people working in perfumeries was estimated to be 20 to 50 years old, 86% of whom were male and 41% of whom were employed without any relevant education and only through family experience or taking courses related to medicinal plants. The most common reason for people to refer to perfumeries was related to liver and gastrointestinal diseases; this may be due to the wrong lifestyle or diet of the people of the region. Despite the rich flora and suitable geography of Golestan province, as well as the tendency of the people of the region to use herbal medicines, the results showed that only 21% of the plants were prepared from within the province and the rest are imported from neighboring provinces. Therefore, it seems that with proper information science and education of local people, this capacity of the province could be optimized to provide the used plants and also create employment.

Keywords: Traditional uses, perfumeries, Gonbad Kavous, herbal medicine.